

عه‌لی وه‌ردی و مارکسییه‌ت

و: سه‌روه‌ر مامه

ئه‌مه‌ش دوا‌ی ئه‌وه‌ی زانیاری نو‌یی له‌ لای دروست بوو.

له‌ پراستیدا، دیدگای مارکسی جیاوازه‌ له‌ گه‌ڵ باوه‌ری ئه‌و مارکسییه‌ ته‌قلیدییه‌ نه‌ی که باوه‌ریان پیتی هه‌بوو، بنه‌ماکانی به‌ته‌واو و نه‌مر ده‌بینیت و نابیت گومانی لی بکرتیت، له‌به‌رئه‌وه‌ی (تیۆرییه‌که‌ی زانستییه‌).

وه‌ردی تیۆری مارکسییه‌تی خو‌یندۆته‌وه‌ و ئاشنابوو به‌جیبه‌جیکردنه‌کانی، له‌گه‌ڵ هه‌ندی

عه‌لی وه‌ردی پیتیوايه تیۆری مارکسییه‌ت تیۆرییه‌کی زانستییه‌ و گۆزانیکی گه‌وره‌ی له‌ جیهان دروستکرد، زۆر ئه‌سته‌مه‌ بتوانیت له‌ میژووی مرۆڤایه‌تیدا. هاوشیوه‌ی بینیت له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ناکرتیت ته‌واو له‌ که‌موکۆپی به‌تال بیت، وه‌کو هه‌موو تیۆره‌کانی دیکه‌، چونکه‌ له‌ ده‌ستکردی مرۆڤه‌. کارل مارکس تیۆرییه‌که‌ی خو‌ی له‌و زانیارییه‌نه‌ وه‌رگرت که‌ ئه‌و کات له‌ به‌رده‌ستدا بوون، به‌لام ناچار بوو هه‌ندی لایه‌نی بگۆرتیت،

مارکسیی، مارکسییه کانی خسته نیو دوو پۆل ههله کردن، پۆلیتیکیان دامه زرتینه ره کان بوون، پۆلی دووه میان شوینکه وتوان بوو، کهوا له زۆربهی جار لهو شتانه لاده دهن که دامه زرتینه ران دایانناوه، به لام پیمانوايه که به پیکای ئهواندا دهروئن.

وهردی باوهری وایه، لهو ههله بنه پهبانهی که مارکس تیبیکهوت، جهختکردن بوو لهسه گرنگی فاکتهری ئابووری، که وایکرد ههندیک له شوینکه وتوانی لهسهری توندبن، لهگهله ئهوهی که فاکتهره کانی دیکهش گرنگیان ههیه له راقه کردنی رووداوه میژووویه کان. ههروهها مارکسییه کان که یسی دیکه یان گران دهنرخاند، ئه ویش دروستبوونی کۆمه لگای مرۆیه لهسه ربنه مای ماددی ئابووری. مرۆقه کان لهوکاتهی کار دهکن بۆ بهرهمهتانی شتومه کی پیتوستی ژانیان، دهچنه نیو په یوه ندییه کانی ریکخستنی بهرهمه کانیان.

سه رجه می ئه و په یوه ندییه ئه و بنه مایه دروست دهکات که بونیادی سه رخانهی ئایدیۆلۆژیا پیکدینیت، که ره گوریشه که ی لهو بنه مایه وه رگیراوه و دهگۆریت به گۆرانی (مه بهست له ژیرخانهی کۆمه لگایه -و). میژووی مرۆقایه تی بهرهمه می مملانییه له نیوان چینه کان، ئه م مملانییه دهره نجامی ئه و دژپیکیه یه که له نیو هیزی بهرهمه تیان و په یوه ندییه کانی بهرهمه تیان دروست ده پیت.

ههروهها مارکس باوهری وایه، که ده پیت کۆمه لگاکانی مرۆقایه تی له میژوودا بهم پینج قوناعه تیبهرن، ئه وانیش کۆمونه ی سه ره تایی، کۆیله داری، دهره به گایه تی، سه رمایه داری و سۆسیالیستی. هه ر قوناعه ی کیش لییه نه وه به بهراورد به پیشووی خۆی به پیشکه وتووتر داده نریت، تا دهگاته قوناعی شیوعیه ت، ئه وه ی به ماتریالیزمی میژوویی) ناوزده کردوه.

لایه نی رۆشنی ژیاوه و له کاتی سه ردانکردنی بۆ هه ندیک دهوله تی سۆسیالیستی سه رسام بوو به و شتانه ی بیی، که زۆر دهگمه ن هاوشیوه ی له ولاته سه رمایه دارییه کان ده بینریت، به شیه یه که له روسیا و چین و چیکوسلۆفاکیا و پۆلۆنیا ئه و دیه نه ناشیرینه نابینی، وهک له ولاته سه رمایه داره کان باوه و ده بینریت، وهکو بیکاری و هه زاران هه ژار که له خانووێک ده ژین که شایسته ی ئه وه نییه مرۆف لیی بژیت، یاخود ئه و نه خوشانه ی که کهس نییه چاره سه ریان بکات، لهوکاته ی که دهوله ته سۆسیالیستییه کان بهرهمه کانیان ئاراسته ی بهرژه وهندی زۆرینه ی هاوولاتیان ده کهن، به لام به بۆچوونی وهردی دهوله ته سۆسیالیستییه کان ته نها به هه ولدان بۆ ئامانجه گه وه رکان نه وه ستان، به لکو له مه دوورتر ده چون، به شیه یه که بۆ ناو کاروباریک ده چون که پیتوستیان پیتی نه بوو، وهکو نکۆلیکردن له بوونی خوا و گالته کردن به ئایینه کانی، ههروهها میژوو و کۆمه لگا و سروشتی مرۆف به شیه یه کی ماددی راقه ده کرد.

مارکس تیۆری دیالیکتیکی له (هیگل) وه رگرت، دوا ی ئه وه ی له سروشته ئایدیالییه که ی دامالی و کردی به ماددی و گشتگیر.

ئه گه ر گشتگیری له پیکهاته به هیزه کانی تیۆری مارکسییه ت بیت، ئه و له دوا ییدا گۆرا بۆ ره گه زی لاواز لییه وه، چونکه مارکسییه (ده مارگیره کان) هه لستان به گۆرینی بۆ باوه ریکی به ستوو. مارکسییه ت له پراکتیزه کردندا، وهکو وهردی ده لیت، جیاوازییه کی گه وه ری له تیۆریزه کردن هه یه. ئه و له پراکتیزه کردن بانگه شه ی (سه رسامبوون) دهکات، که چی له تیۆریزه کردن بانگه شه ی (تیکدان) دهکات، به هۆی بوونی دهقی به ستوو و چوارچیه ی هزری که جار دوا ی جار دووباره ده پیته وه. ههروهها تیۆریزه کردنی

په یوه نډیبه کۆمه لایه تیبه کان و هاریکاری له نیوان ئەندامه کانی کۆمه لگا کرد، پیداو یستی بو قسه کردن دروستکرد. بو نمونه، زمانی دروستکرد، که له گه ل کارکردن یارمه تی دا بو هاندانی میتشک و په ره سه نندی، به مهش میتشکی مه یون هیتاش هیتاش په ره ی سه ند، تا بوو به میتشکی مرۆف.

مارکس به چاکی تیوری داروینیشی نه کردۆته وه، چونکه ئەو نه یگوتوه مرۆف له مه یونه وه په ره ی سه ندوه، به لکو ده لیت مرۆف و مه یون له یه ک با پیره په رهیان سه ندوه و په ره سه نندیش له ده ره نجامی (هه لئاردنی سروشتیه). هه ره ها وه ردی به راوردکاری له نیوان شیوعیهت و مه ده وه ییهت (که له هه ندیگ کتیبی ئایینی باسکراوه) کردوه. له فه رمووده کانی پیغه مبه ر هاتوه له کاتی ده رکه وتنی مه هدی، موسلمانان به شپوه یه ک ئاسووده ده بن که هه رگبزه م شپوه یه ئاسووده نه بوونه، زهوی خۆراک ده به خشیت و سیمرخ ده روات و مه ر و گورگ به یه که وه ده له وه رپن و دادپه روه ربی له زهوی بلاوده کاته وه و پاره بیترخ ده بیت، پیاویک دیت و ده لیت (ئه ی مه هدی پیم به خشه) و (پتی ده لیت بگره، ئەوه نده ی جله که ی جیگای بیته وه پیدیه به خشیت.. هتد)، به کاره ینانی پاره پووچه ل ده بیته وه و سه لاوات جیگای ده گریته وه، ئەگه ر که سیک شتیکی ویست به پیتی سه لاوات مامه لئه ی له گه ل ده کریت. ئەگه ر موسلمانه کان باوه ریان وا بیت که ئەوه ی له سه رده می مه هدی رووددات به پیتی توانای خوا بیت، خوا توانای له سه ر هه موو شتیکی هه یه، مارکسییه کان پیمانوایه خوا بوونی نییه، چون ده کریت (نه وه ی مه یون بو جۆریکی نوئی مرۆف بگۆردریت له قوناعی شیوعیهت).

وه کو زانراوه مارکس چاکه ی گه وره ی هه یه له گونجاندن له نیوان ماتریالیزم و دیالکتیک، که

له گه ل ئەوه ی ئەم تیوره له کاتی خۆدا گه وره بوو، به لام کیشه له شوینکه وتوانیتی نه وه کو له خۆدا، مارکس ده یویست بیته ربه ریک بو کارکردن، به لام شوینکه وتوانی کردیان به باوه ریکی جیگیر، که توانای گومانکردن و گۆرانی نییه، ویستیان له سه ر هه موو کۆمه لگا کان پراکتیزه ی بکه ن، هه ره کو ئەوه ی رۆژه لاتناسی رووسی (کۆتلۆف) له کتیه که ی (شۆرش بیسته م) کردی (مه به ست له شۆرش سالی ۱۹۲۰ له عیراق-و)، له توێژینه وه که ی له کۆمه لگای عیراقی په نای بو ماتریالیزمی چینایه تی برد، به شپوه یه ک که پییابوو شۆرش بیسته کان به ره مه می مملانیی چینایه تییه له نیوان جه ماوه ر، یاخود چینه خه باتکاره که یه له ده شتنشین و جوتیار و پیشه گه ره کان له لایه ک و چینی سه رۆکه کان و خاوه ن زه وییه چه وسینه ره کان له لایه کی دیکه وه.

وه ردی ره خنه ی له م بوچونه گرت، شۆرش بیسته کان ده ره نجامی مملانیی چینایه تی له نیوان شیخه کان و تاکه کانی خیل نه بوو، وه کو (کوتلوف) ده لیت، ئەو خیله عیراقیانه ی که به شداریان له شۆرش بیسته کان کرد (وه کو گروویک به شداریان کرد واته شیخه کان و تاکه کان به یه که وه)، ده گمه ن نه بیت جیابوونه وه نییه له نیوان شیخه کان و ئەندامی خیله کانی.

وه ردی له گه ل مارکسییه کان له چه مکی سروشتی مرۆفایه تی جیاواز بوو. (ئه نجلس) کتیبیکی بچوکی له باره ی (رۆلی کارکردن له گۆربنی مه یون بو مرۆف) ناماده کرد، که پییابوو په ره سه نندی مرۆف له مه یونه وه زه مه نیتی دریتی پیویست بوو، ئەمهش به هۆی کارکردن و به ره مه ینانی که ره سه ته کانی به ره مه ینان، وه کو دروستکردنی یه که م چه قۆ له به رد. ئەم توانایه نوویه له لای مرۆفی سه ره تاییه به شداریه له پته و بوونی

وهردی ده لیت (ئه گهر بکریت ئیمه بلتین ئایین ئه فیونی گه لانه، ده بیت بلتین که (ئه فیونیک پتوبسته)، گه له کان ناتوان ده ستبهرداری بن، ئه گهر له گه لان قه ده غه مان کرد، ئه وا په نا ده بات بو بیهوشکه ریکه دیکه بو به رنه نگار بونه وهی ژیان و مه ترسیبه کانی، ئه گهر مرۆف له داها توو توانی هه موو پتداو یستیبه ماد دیه کانی پر بکاته وه، ئه وا ناتوانیت خۆی رزگار بکات له نه خۆشی و به لا و کیشه کانی خۆشه ویستی و بیئومید بوون له ناو اته کانی، له پیشی هه موو شتیک له هه وری ئه و مه ترسیبه گه وره به ی که به رده وام ده پترسیبت، ئه ویش مردنه.

کاتیک مرۆف به شیه وه کی ورد تو پتینه وهی میژووی ئایینه کان ده کات، ده بینیت که به رده وام ئه فیونی گه لان نه بووه، به لکو له زۆریه ی جار ان بزووتنه وه ئایینه کان له سه ره تای دروستبوون بان شو ر شگێر بونه له سه ر سیسته می باو، هه روه کو ئایینی ئیسلام که سروشتیکه شو ر شگێر هه بوو دژی چینی ده سه لاتدار و (مورابه کانی)، وه ک ئه وهی وهردی جه ختی کرده وه، ئایین به تیه ر بونه کات سروشته شو ر شگێر بیه که ی سه ره تای له ده ست ده دات و بو لای دنیا لاده دات، ئه مه ش له ژیر کاریگه ری سولتانه کان له لایه ک و عامه تی خه لک له لایه کی دیکه وه، وه کو ئه وهی له کتیبی (واعیزه کانی سولتان) روونیکردۆته وه.

وهردی پتیاو یه، که با به تیبوون، واتای بیتا یه نیی ده گه یه نیت، له لای مارکسییه کان ده سته واژه یه کی بو ر ژوازیه. با به تیبوونی راسته قینه له تیروانینی ئه وان ها و مانایه له گه ل لایه نگیری و حزبی بوون، به لام مه رچی ئه وه یه که لایه نی چینی چه وساو ه بگرت له دژی دو ژمنه کانی.

میژووی مرۆفایه تی له تیروانینی مارکسییه ت واتای ململانییه له نیوان دوو گرووپ له مرۆف،

به (ماتریالیزمی دیالکتیک) ناوزه دی کرد. له راستیدا ماده له وکات واتای جیاوازی هه بوو، به شیه وه یه ک ماده واتای ئه وه بوو که به رده ستان ده که ویت و به یه کیک له هه سته کافان هه ستی پتده که یین، به لام ئه و زارا وانه مانای ده گو پت به هۆی ئه و دۆزینه وه گرنگانه، به تایه تی دوای دۆزینه وهی زارا وهی (زه مان) له لایه ن ئه نشتاین. (لینین) سه ره تای ئه و دۆزینه وان هه ی بیینی و بیرو که ی نو پی پیشنیا زکرد، که دژپیکه له گه ل هه ندی بیرو که ی (ئه نجلس). هه روه ها له لای (لینین) گو ر با و ته ی فه لسه فه ی که واتای واقعی ماده یه له ده ره وهی خود، به لام هه ندیک له مارکسییه کان تانیستاش له وه که شه هزریه ده ژین که له سه ده ی (۱۹) دا باو بوو. له م دیدگایه وه تیوری ریژه ئه نشتاین، یان به تیوریه کی میسالی و میتافیزیکی تاوانبار کرد.

هه روه ها وهردی له گه ل مارکسییه کان له باره ی با به تی (پاراسایکۆلۆجیا) جیاواز بوو، ئه و با به ته که ی تو پتینه وهی ئه و دیارده نااسایانه ی ده روونی مرۆف ده کات. وه کو خوتنده وهی بیرو که کان و پیشبینیکردنی روودا وه کانی داها توو شتی دیکه، که له کتیبی (گالته جاری عه قلی مرۆی) با سی کرده وه، له وکاته ی مارکسییه کان ئایینیان به (ئه فیونی گه لان) تاوانبار کرد، وهردی پتیاو یه که ئایین دیارده یه کی کۆمه لایه تی کۆن و گشتیه، مرۆف له هه موو شو تیک ده ببینتته وه، حوکمکردنی به وهی که ئایین (ئه فیوی گه لانه) ئاسان نییه، چونکه له مه قوولتره. ئه م دیارده یه سه ره خۆشی مرۆفی تو قیتر او به مه ترسی و کیشه کان دا وه ته وه، واته ئه و پتوبسته ی به بیرو با وه ر و سرووتی ئایینییه که یارمه تی ده دات بو به رنه نگار بونه وهی مه ترسی و کیشه و ناخۆشییه کان و ده رفه تیکه ئارامی تیدا ده رویتیت.

چه‌ندین هۆکار رۆلێان له‌م بواره هه‌یه، دروستبوونی که‌سایه‌تی مرۆف تائیس‌تاش هه‌ندیک لایه‌نی نادیارێ تێدایه. وه‌ردی بۆ ئه‌مه پشت به‌تییۆری زانای کۆمه‌ئناسی ئه‌لمانی (کارل مانهایم) ده‌به‌ستیت، که له‌سه‌ر تیروانینی مارکسییه‌کان له‌ ئینتیمایه‌ و جیاوازه له‌ تیروانینی مارکسییه‌کان له‌ ئینتیمایه‌ و بابه‌تیبوون، به‌شیه‌یه‌ک (مانهایم) چه‌مکی (چینی) گۆری به‌ (گروپ) و پیتیواپو مارکس هه‌له‌ی کرد کاتیک پیتیواپو سه‌رحه‌م میژووی مرۆفایه‌تی ته‌نها به‌ره‌می مملانیی چینه‌یه‌یه‌.

به‌رای (مانهایم) میژوو ته‌ژییه‌ له‌ دژپیکێ و مملانیی له‌نیوان خیله‌کان و گروپه‌کان و تائیفه‌کان و نه‌ته‌وه‌کان و شاره‌کان و گه‌ره‌که‌کان ناکریت هه‌موو مملاتیکان ته‌نها بۆ مملانیی و ناکۆکی نیوان چینه‌کان بگه‌رینریته‌وه‌.

(مانهایم) پشتگیری له‌ تیروانینه‌که‌ی ده‌کات به‌وه‌ی که لایه‌نگیری په‌یوه‌سته به‌هه‌قیقه‌تی ده‌ره‌کی، که وه‌کو هه‌ره‌میکی چه‌ندلا دیاره بۆ مرۆف، به‌شیه‌یه‌ک مرۆف حوکم به‌سه‌ر ئه‌ولایه ده‌دات که ده‌بیینیت، به‌حوکمی ئینتیماکردنی بۆ ئه‌و گروپه‌ی ئینتیمای بۆ ده‌کات، چونکه ئه‌و ناتوانیت زیاتر له‌ لایه‌کی هه‌قیقه‌ت بیینیت، چونکه جیاوازی به‌رژه‌وه‌ندی و بیروباوه‌ری و بۆچوون و به‌هاکان و له‌ گروپه‌کان ده‌کات له‌ یه‌ک لایه‌ن سه‌یری هه‌قیقه‌ت بکه‌ن، که جیاوازه له‌ لایه‌نه‌کانی دیکه‌ی گروپه‌کانی تر.

سه‌رچاوه‌:

ابراهیم الحیدری، علي الوردی، شخصیه‌ و منهجه‌ وافکاره‌ الاجتماعیه‌ بغداد. ۲۰۰۶

له‌نیوان چه‌وساوه‌کان و چه‌وسینه‌ره‌کان، هه‌رده‌م له‌سه‌ر لیکۆله‌ری کۆمه‌لایه‌تی پیتیسته لایه‌نگیری چینی چه‌وساوه‌کان بکات له‌ دژی دوژمنه چه‌وسینه‌ره‌کان، به‌لام ئه‌گه‌ر لیکۆله‌ر له‌نیوان دزیلیکراو دزیکار، یاخود سته‌ملیکراو و سته‌مکار بیلایه‌ن بیت، ئه‌وا به‌شدارێ له‌به‌ره‌ستکردنه‌ پیش پیشکه‌وتنی مرۆفایه‌تی ده‌کات، له‌ جیگای به‌شداریکردن له‌ بونیادنانی، له‌به‌رئه‌وه وه‌ردی پیتیواپه، که چه‌مکی بابه‌تیبوون له‌ بۆچوونی مارکسییه‌کان له‌ سروشتی عه‌قلی مرۆف و ده‌رگیراوه، که پیتیسته لایه‌نگیری بکات له‌وکاته‌ی که مملانییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بیت. به‌پیتی (لینین) بیلایه‌نی له‌ لیکۆلنییه‌وه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان وه‌همیکه دروستبووه له‌ فیلکردن له‌ خود له‌ لای بیریاره بۆرژوازییه‌کان، ئه‌وان له واقیعه‌دا حزبین، به‌شیه‌یه‌ک هه‌ستی پیناکه‌ن، له کاتیکدا ئه‌وان پیتیوانیه‌ که بیلایه‌نن، به‌لام مارکسییه‌کان حزبین و ئه‌وان ده‌زانن حزبین. ئه‌مه جیاوازییه‌که له‌نیوان ئه‌وان و بیریاره بۆرژوازییه‌کان.

وه‌کو وه‌ردی ده‌لێت، کیشه‌که له‌ مارکسییه‌کانه، ئه‌وان ته‌نها به‌ خه‌بات دژی ئیستغلالی چینه‌یه‌تی ناوه‌ستن، به‌لکه هه‌ولێ چوونه ناو زۆر کاروبار ده‌ده‌ن که پیتیستیان پیتی نییه، وه‌کو راقه‌کردنی گه‌ردوون و میژوو و سروشتی مرۆف و کۆمه‌لگا. له‌ پال ئه‌مه‌دا مارکسییه‌ت جه‌خت ده‌کاته سه‌ر گریمانه‌ی ئینتیمابوونی ته‌واو بۆ چینیک له‌ چینه مملانییکاره‌کان له‌ کۆمه‌لگا، چونکه هه‌ر ده‌بیت مرۆف کاریگه‌رییت به‌و بیروکانه‌ی که له‌و چینه‌دا هه‌یه که ئینتیمای بۆ ده‌کات.

به‌بۆچوونی وه‌ردی، حوکمکردن له‌سه‌ر مرۆف به‌پیتی ئه‌و ئینتیمایه‌ چینه‌یه‌یه‌ که له‌سه‌ری په‌روه‌رده بووه، حوکمیکی ورد نییه، چونکه